

Lietuvių kalba – nuo rašto atsiradimo iki lingvistinių technologijų

Lietuvių bendrinės kalbos istorijos pradžia aiški. Bendrinė kalba gali rasti tik tada, kada atsiranda rašto kalba. Tai nereiškia, jog ji tada ir atsiranda, bet ši sąlyga jai būtina. Taigi, 1547 metais išleidęs „Katekizmo prastus žodžius...“ Mažvydas ir buvo tas genialusis lietuvis, kuris turėjo išgirsti ir išgirdo kalbos skambesį, atskyrė garsus, balsius, priebalsius, dvibalsius... Jis turėjo suvokti tarmių įvairovę kaip vieną kalbą, kuriai reikėjo suteikti sistemą, apvilkti rašto rūbu, sudėti į knygą ir ją išleisti. Tais metais Mažvydas, ko gero, buvo vienintelis pasaulyje žmogus, kuris mokėjo skaityti ir rašyti lietuviškai. Jo knygelė parodė, jog lietuvių kalba galima rašyti.

Mažvydas ir jo pasekėjai uždavė toną trims šimtams metų, per kuriuos lietuvių rašto kalba patyrė daugybę išbandymų ir nuopolių, tačiau brendo ir ruošėsi naujam kokybiniam šuoliui, įvykusiam XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje. Jonas Jablonskis, 1901 metais išleidžia Petro Kriaušaičio slapyvardžiu „Lietuviškos kalbos gramatiką“, nustačiusią bendrinės kalbos sistemą ir uždavusią toną dar šimtui metų. 1922 metais lietuvių kalba paskelbiama valstybine. Jablonskio pasėtas grūdas davė vaisių ir per visą sovietinės okupacijos laikotarpį, kada kalbos tvarkyba ir norminimas buvo tapę pasipriešinimo dalimi. Lietuvių kalba buvo norminama, jai buvo ugdoma pagarba, septintajame dešimtmetyje prasidėjo Lituanistinis sąjūdis, trukęs beveik iki Nepriklausomybės atgavimo ir vainikuotas vėl atgautu valstybinės kalbos statusu 1988 metų lapkričio 18 dieną.

Jablonskinis laikotarpis iš inercijos tęsiasi dar beveik tris nepriklausomybės dešimtmečius, iš dalies tęsiasi ir dabar, nors kintantis pasaulis ir informacinės technologijos vis įsakmiau pradeda reikalauti naujų sprendinių, kokybiškai naujos kalbos politikos, kitokių bendrinės kalbos plėtros modelių ir metodų. Atrodo, kad šie dešimtmečiai iš esmės jau pradėjo trečiąjį bendrinės kalbos istorijos laikotarpį. Bet šioje vietoje turėtume padaryti momentinę dabarties nuotrauką.

Turime gerą teisinę kalbos politikos bazę. Valstybinės kalbos įstatymą, Valstybinės lietuvių kalbos komisijos, Valstybinės kalbos inspekcijos ir Terminų banko įstatymus. Veikia kalbos priežiūros ir tvarkybos sistema, savivaldybėse dirba kalbos tvarkytojai. Valstybinis visuomeninis gyvenimas vyksta lietuvių kalba. Tiesa, didelių iššūkių sulaukia kalbos politika. Dėl globalizacijos radęsi pokyčiai visuomenės struktūroje ir kultūroje suaktyvino individualizavimo procesus ir iš esmės pakeitė komunikavimo normas. Tačiau visuomenė savo kalbiniu elgesiu pradeda lenkti kalbos politikos formuotojus. Ji tampa vis mažiau imli standartams, tarp jų ir deklaruotoms kalbos normoms. Kalbos individualizacijos procesai ypač intensyviai vyksta skaitmeninėje erdvėje, nes čia riba tarp oficialiosios ir neoficialiosios vartosenos yra beveik išsitrynusi.

Tame fone yra ir kitų iššūkių. Pavyzdžiui, daugelis jaučiame, kad jaunuomenės raštingumo lygis smunka. Bet neturime tą aiškiai įrodančių tyrimų, tik nuojautą. Lietuvos verslas, kuris stojasi ant kojų, dažnai stengiasi paslėpti savo tautinę tapatybę, aiškindamas, kad lietuvių kalba trukdo tarptautinei plėtrai. Universitetų rektoriai prabyla, kad iš jų nereikėtų reikalauti mokėti lietuvių kalbos. Nepavyksta užbaigti kalbos priežiūros reformos kuri garantuotų valstybei modernią valstybinės kalbos tvarkybą. Nors kalbos įstatymas yra konstitucinių įstatymų sąrašė, Konstitucinio valstybinės kalbos įstatymo nepavyksta priimti jau du dešimtmečius.

Lietuvių kalbai reikia patekti į daugiakalbes kalbos technologijų infrastruktūras. Tą padaryti nelengva, nes lietuvių kalba neturi daug vartotojų ir be kryptingos valstybės politikos atlaikyti konkurencijos nėra pajėgi. Anglų, ispanų, prancūzų, vokiečių kalbų padėtis yra visiškai kita, tačiau pav., net Prancūzija vykdo kryptingą kalbos plėtros politiką, tam skirdama milžiniškas lėšas ir kurdama teisinės apsaugos bazę.

Taigi – informacinės technologijos, skaitmeninė erdvė šiandien simbolizuoja to trečiojo etapo pradžia. Visi gerai žinome, jog kiek lietuvių kalbos bus skaitmeninėje erdvėje, tiek jos liks žmonių lūpose. Šiandien, įvykus skaitmeninei revoliucijai, kito kelio nėra.

2018 metų birželio 27 dieną Seimas priėmė Valstybinės kalbos politikos 2018-2022 metų gaires - kalbos politikos planavimo dokumentą, kuriame nustatomi pagrindiniai penkerių metų valstybinės lietuvių kalbos politikos principai, tikslai, uždaviniai bei jų sprendimo būdai ir valstybinės kalbos būklės pažangos kriterijai. Kalbant apie informacines technologijas, Gairės numato užtikrinti visavertį lietuvių kalbos funkcionavimą elektroninėje terpėje ir jos lietuvinimo pažangą; užtikrinti lietuvių kalbos kompiuterizavimo darbų koordinavimą ir pakankamą finansavimą; didinti lietuviškos arba sulietuvintos programinės įrangos prieinamumą visuomenei ir skatinti jos naudojimą; užtikrinti galimybę naudotis lietuviška arba sulietuvinta programine ir technine įranga valstybės institucijose ir įstaigose, mokymo ir studijų įstaigose, viešosios prieigos vietose.

2020 m. spalio 13 d. Seimas priėmė nutarimą „Dėl lietuvių kalbos plėtros skaitmeninėje terpėje ir kalbos technologijų pažangos 2021-2027 metų gairių patvirtinimo“. Tai yra „valstybinės kalbos politikos strateginis dokumentas, kuriame numatomos veiklos kryptys, uždaviniai ir priemonės, kaip daugiakalbėje skaitmeninėje aplinkoje išsaugoti kalbinę ir kultūrinę tapatybę kaip pagrindinę demokratinės visuomenės raidos ir lygiateisio lietuvių kalbos vartojimo sąlygą“. Gairės nurodo, kad lietuvių kalbos technologinės erdvės būklę galima įvertinti pagal septynias technologijų sritis: nacionalinės kalbos technologijų ir duomenų infrastruktūros, kalbos duomenų ir duomenų rinkinių, mašininio vertimo ir lokalizavimo, šnekos technologijų, natūraliosios kalbos apdorojimo, natūraliosios kalbos supratimo ir natūraliosios kalbos generavimo. Pasaulyje keičiasi mokslinė kalbos technologijų paradigma, neįtikėtiniu greičiu plėtojamos intelektualiosios technologijos, robotizacija, atsiranda daiktų internetas, mes iškeliamo aiškų ambicingą tikslą – užtikrinti visavertį lietuvių kalbos funkcionavimą skaitmeninėje terpėje ir jos lietuvinimo pažangą, skatinti lietuvių kalbai pritaikytų technologijų plėtrą. Tam šiandien turime didinti ir kalbos technologijų specialistų kompetenciją, ir kelti visuomenės gebėjimo naudotis kalbos technologijų teikiamomis galimybėmis lygį, kaupti skaitmeninius kalbos išteklius bei plėtoti kalbos technologijų infrastruktūrą

bei kalbos technologijų taikymą viešajame sektoriuje ir viešosiose paslaugose.

Lietuvoje politiniai šios srities sprendimai priimami Seimo ir Vyriausybės lygiu, Gairių vykdymą stebi Valstybinė lietuvių kalbos komisija, kurioje sudaryta speciali darbo grupė iš ministerijų, akademinės bendruomenės ir verslo atstovų. Vyriausybėje už šią sritį atsako Ekonomikos ir inovacijų bei Kultūros ministerijos. Jiems pirmiausia ir tenka šie paprasti ir tuo pačiu nepaprasti uždaviniai, nes siūlomas kalbos technologijų pažangos kelias yra sunkus ir brangus. Bet Lietuvoje labai aiškiai suvokiama, kad vienintelis šansas išlikti – atsirasti skaitmeninėje erdvėje visa apimtimi. Tai ir pradeda naują mūsų kalbos istorijos etapą, tampa epochos iššūkiu, nes galime turėti geriausius įstatymus, tobuliausią tradicinę kalbos priežiūros ir tvarkybos sistemą, tačiau jei neturėtume lietuvių kalbos skaitmeninėje erdvėje – būtume pasmerkti. Visiškai beprasmė taptų istorija, kurios eigoje savo lietuviškus tekstus kūrė Mažvydas, o kelią moderniajai bendrinei valstybinei kalbai tiesė Jablonskis. Šiandien kalbos ateitis yra mūsų pareiga ir privilegija.